

Rituelen en HV

Voordracht HV Cafe HV Haaglanden, 4 mei 2023

In 2007 nam ik deel na vele jaren deel aan een bijeenkomst van het HV in Rotterdam. Het thema was; “Hebben humanisten rituelen nodig?”. Nog altijd is deze vraag actueel. Het is bijna een ritueel op zichzelf om binnen het humanisme na te denken over rituelen.

Zelf ben ik vanaf dit moment op zoek naar invulling van rituelen binnen het HV. Hoe brengen we het hoofd in contact met het hart als we met elkaar in verbinding willen komen?

Het lijkt of rituelen binnen het HV een strijdig is. Passen rituelen wel binnen onze organisatie waarin we wars zijn van dogma's en als motto hadden: “Zelf denken, samen leven” (aangepast in vrij denken, samen leven).

Bij samen leven spelen rituelen een rol. Ook hebben rituelen een rol in zingeving, een thema dat binnen het humanisme veel aandacht heeft. Daar wil ik graag in deze inleiding verder op ingaan.

Inleiding

De Amerikaanse religiewetenschapper Anthony Pinn (2017) schrijft in zijn boek “When colorblindness isn't the answer” dat rituelen een belangrijk onderdeel vormen van een samenleving, maar dat deze vaak over het hoofd worden gezien in seculiere en humanistische contexten. Pinn benadrukt het belang van rituelen en ritualisering voor het menselijk leven en *samenleven*, ongeacht de specifieke levensbeschouwelijke achtergrond. Hij linkt rituelen ook direct aan zingeving. Zingeving gaat namelijk niet alleen over het cognitief reflecteren op een ervaring, maar ook over het voelen of lichamenlijk reageren op levenservaringen. Rituelen zijn een manier om zingeving vorm te geven.

[welke rituelen ken je? Met welke heb je ervaring? Hoe heb je dat ervaren?]

Wat is de oorsprong van rituelen?

In “Het oerboek van de mens” van Carel van Schaik en Kai Michel, waarin ze de geschiedenis van de mensheid aan de hand van de Bijbelverhalen beschrijven, stellen zij dat de Bijbel is ontstaan uit de verhalen van mensen die ontstonden nadat mensen hun leefwijze als nomadische jager-verzamelaar transformeerden naar boeren die op een vaste locatie bleven wonen. Dit leverde veel (nieuwe) problemen op, die aanleiding waren om te zoeken oplossingen.

“Wie wilde overleven, moest iets bedenken en wel ter plekke. Mensen ontwikkelden allerlei soorten werktuigen, stelden nieuwe gedragsregels op, bedachten rituelen en bouwden offerplaatsen om geesten en – later – goden te bezweren.” (Van Schaik, 2016, p26).

In dit citaat wordt helder dat zowel godsdienst als rituelen ontstaan zijn vanuit het denken en handelen van mensen.

Ook in het zeer lezenswaardig boek van Gaia Vince “Vuur Taal Schoonheid en Tijd” wordt aangegeven dat rituelen al in de oudheid zijn ontstaan. Zij legt een relatie tussen rituelen en de tijdbeleving van mensen.

“... Voor onze voorouders hield overleven onder meer in dat ze onderdak moesten zien te vinden, op jacht moesten gaan, gewassen moesten verbouwen en moesten rondtrekken, en al die bezigheden dienden op bepaalde tijdstippen en in bepaalde seizoenen verricht te worden. Onze culturele kalender komt daaruit voort: rituelen, ceremoniën en feesten zijn ontstaan om niet alleen bijzonder hoopvolle gebeurtenissen te markeren maar ook momenten van diepe gemeenschappelijke kwetsbaarheid, zoals de periode waarin de winterdagen het kortst waren..” (Vince, 2020, p288)

Een goed voorbeeld hiervan is de kerstviering, waarbij een oorspronkelijk feest (midwinterviering) een religieuze lading kreeg, maar steeds meer teruggaat naar de oorspronkelijke betekenis: stilstaan bij de wisseling van donker naar licht, waarbij mensen samen vieren dat een donkere periode voorbij is en er weer ruimte is voor het licht. De symbolen die gebruikt worden (groene boom met licht, ‘seasonings greetings’, samen zijn met familie) zijn niet langer religieus maar wel een belangrijk aspect van het jaarlijks ritueel wat mensen vieren.

Waarom hebben mensen rituelen?

Rituelen zijn van oudsher een centraal onderdeel van gemeenschappen en religieuze praktijken. In de huidige seculiere en plurale samenleving is er echter sprake van nieuwe ritualisering: het heruitvinden van rituelen. Families, vrijwilligers en diverse groepen professionals houden zich bezig met het markeren van belangrijke individuele en collectieve overgangsmomenten. De term “ritueel” kan verwijzen naar collectieve ceremoniën, maar ook naar individuele rituele gebaren. In de huidige samenleving is de menselijke levensloop sterk gebureaucratiseerd, gemedicaliseerd en geïndividualiseerd. Rituelen kunnen een tegenwerking hebben: zij markeren belangrijke momenten in het leven, vertragen de geleefde werkelijkheid en creëren ruimte voor (collectief) symbolisch handelen. Daarnaast werken nieuwe rituelen met name op gevoel, emotie en intuïtie door zintuigelijke, belichaamde en materiële elementen (zoals muziek, stilte, beeld, handelen, objecten, beweging, ruimte en symbooltaal).

Het bijwonen en uitvoeren van rituelen geeft mensen de mogelijkheid om vorm en betekenis te geven aan ingrijpende en belangrijke gebeurtenissen hun leven. Omdat een ritueel een gebeurtenis is de losstaat van de dagelijkse gang van zaken en met aandacht wordt uitgevoerd, is het een moment waarop een vorm van bezinning kan plaatsvinden.

De verschillende gebeurtenissen kennen hun eigen rituelen, zoals overgangsrituelen, gedenkrituelen, protesten, etc. Niet elk ritueel geeft direct het antwoord, maar door als mens regelmatig op deze wijze stil te staan, samen met andere mensen in een gemeenschappelijke sessie, ontstaat een bewustzijn die bijdraagt aan zijn eigen zoektocht. Dit verklaart waarom er bij de oefening om aan te geven wat er op dit moment speelt dat een ritueel verdient zoveel voorstellen komen. Het bedenken waarvoor een ritueel nodig is, het invullen en uitvoeren daarvan, is dan een stap op zoek naar zingeving.

Verbondenheid & zingeving

Hoe ervaar je als mens rituelen? Wat doet het met jouw gedachten en gevoelens.

Ik laat nu een nummer horen van Shaina Noll, "How could anyone.." [Shaina Noll - How Could Anyone - lyrics - YouTube](#)

Ik nodig je uit om hier naar samen naar te luisteren. Ervaar wat het met jou doet als je hier naar luistert. Wat voel je? Welke gedachten komen bij je op?

Rituelen, wat zijn dat?

Er is geen eenduidig vastgelegde definitie van een ritueel. Wel is er veel onderzoek gedaan naar rituelen. Dit heeft inzicht gegeven in kenmerken in rituelen.

Een ritueel wordt door Davis-Floyd gedefinieerd als een uitvoering met een patroon, een herhaling en structuur binnen een cultureel geloof of waarde.

Zij beschrijft negen karakteristieken die een ritueel in de verschillende rollen die het kan hebben bevat. Dit zijn:

- 1) De symbolische aard van de boodschap van het ritueel - het gebruik van symbolen ondersteunt de boodschap bij een ritueel.
- 2) Zijn ingebed in een cognitieve matrix (van een geloofssysteem) - rituelen staan niet op zichzelf, maar maken gebruik (zijn 'inbedded') in de cultuur waarin ze gebruikt worden.
- 3) Ritmische herhaling en redundantie zijn belangrijk rituele drijfveren - de herhaling kan zitten in het herhalen van het ritueel zelf, het herhalen van de teksten of de vorm waarin het is gestructureerd. Redundantie geeft binnen het ritueel de ruimte om meer focus te geven/hebben op de boodschap.
- 4) Het gebruik van speciale voorwerpen, technieken en kleding – bij elk ritueel in elke gemeenschap worden eigen, kenmerkende voorwerpen etc. gebruikt. Deelnemers kunnen deze ook krijgen als aandenken.
- 5) De invulling/uitvoering van rituelen vereist een afzondering van het dagelijks leven – een ritueel wordt binnen duidelijke kaders, separaat van dagelijkse ervaringen, ingevuld. Daarmee wordt de aandacht voor het ritueel versterkt.
- 6) Een formeel karakter – een ritueel kent vastgelegde, formele stappen, activiteiten, etc.
- 7) Bij de uitvoering van het ritueel is er een gevoel van onvrijwilligheid en onvermijdelijkheid (van de deelnemers) – een verlengde van het formele karakter betekent ook dat deelname aan een ritueel bepaald gedrag van de deelnemers vereist.
- 8) Een zekere mate van drama dat ontstaat bij de uitvoering van het ritueel door de setting, de uitvoering en de handelingen die onderdeel vormen van het ritueel – het drama maakt het ritueel sterker, daarbij wordt de emotionele capaciteit van de hersenen getriggerd.
- 9) Het opnemen van een ludiek element binnen de uitvoering van een ritueel – dit helpt om het formele aspect van het ritueel (nog) meer te benadrukken.

Welk effect hebben Rituelen?

Het effect dat een ritueel heeft wordt volgens Davis-Floyd bepaald door de volgende elementen.

- 1) Cognitieve transformatie van de deelnemers is het belangrijkste effect van rituelen. Het ritueel doet een beroep op de emotionele awareness van mensen. Mensen onthouden gemakkelijker zaken in een ritueel die hun geraakt hebben.
- 2) Vereenvoudiging van de boodschap. Bij rituelen dient de boodschap toegankelijk te zijn voor alle leden van de groep. Gedurende het ritueel wordt de boodschap vertaald naar een voldoende laag niveau dat dit voor iedereen toegankelijk is. Dit wordt o.a. bereikt door het gebruik van herhaling
- 3) Het bieden van houvast. Een ritueel kan in tijden van stress of bij grote druk houvast bieden. Denk aan mensen, ook niet-gelovigen, die bidden in een vliegtuig dat crasht.
- 4) De status die het geeft binnen de groep. Rituelen kunnen de positie van personen binnen de groep versterken.
- 5) Rituelen ondersteunen sociale veranderen. Rituelen kunnen zelf een factor zijn die een verandering binnen een gemeenschap veroorzaakt. Door een nieuw ritueel in te voeren of bestaande rituelen aan te passen.

Stellingen

Hierbij enkele stellingen over rituelen.

- Rituelen geven structuur en diepgang aan het leven
  - Rituelen zijn alleen voor spirituele mensen
  - Bij een ritueel mag je mensen buitensluiten
  - Bij een ritueel mag je (geen) gebruik maken van rituelen uit een andere cultuur
  - Rituelen behoren alleen door daarvoor speciaal opgeleide mensen begeleid te worden
- Welke stelling spreekt jouw aan? Ben je daarmee eens, of juist niet?

Hoe zie jij rituelen? Voor jezelf en binnen het HV?

Herdenking 4 mei

Vandaag is een bijzondere dag voor het HV Café. De organisatie vertelde mij dat ze getwijfeld hebben om het Café door te laten gaan op deze dag.

Uiteindelijk is er gekozen om deze wel door te laten gaan en daarbij aandacht te besteden aan rituelen zoals we zojuist hebben gedaan.

Het lijkt mij zinvol om samen nog eens te beschouwen wat wij op 4 mei herdenken.

Het officiële gedenkschrift voor 4 mei luidt:

“Tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei herdenken wij allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, in oorlogssituaties en bij vredesoperaties.”

Dit is niet altijd zo geweest. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei is opgericht in 1987, zo'n dertig jaar geleden. Het is waarschijnlijk lastig voor te stellen, maar vóór 1987 herdacht men de Tweede Wereldoorlog in Nederland tijdens plaatselijke herdenkingen op verschillende data, tijdschikken en locaties.

De herdenking is gestart door een persoonlijk initiatief van Jan Drop. Een verzetsstrijder uit Den Haag die daartoe de Commissie Nationale Herdenking 1940 – 1945 heeft opgericht. Alhoewel het de schijn had dat dit vanuit overheidswege was opgesteld, was dat allerminst het geval.

Zijn initiatief kreeg echter snel opvolging, in heel het land werden herdenkingen gehouden.

De eerste richtlijn specificerde degenen die op 4 mei moesten worden herinnerd: "de Nederlandse militairen, matrozen en verzetsstrijders alsmede de geallieerde soldaten, die sneuvelde voor de bevrijding van ons land". Het nationale herdenkingsdiscours van de onmiddellijke naoorlogse periode was zeer exclusief. Soldaten en verzetsstrijders waren genoemd, maar slachtoffers zoals Joden, Roma, Sinti of andere burgers hadden geen specifieke plaats in de openbare herdenkingen.

Dit was niet specifiek voor Nederland, zoals destijds in veel Europese landen culturele herinnering aan de Tweede Wereldoorlog gericht op actieve slachtoffers, personen die waren gestorven door hun (heldhaftige) daden. Hun dood zou kunnen zijn geïnterpreteerd als niet te vergeefs; Ze hadden een offer gebracht voor de nationale gemeenschap.

Passieve slachtoffers daarentegen waren niet gestorven door iets wat ze hadden gedaan, maar om wie ze waren. Hun dood was als zodanig nutteloos voor de naoorlogse gemeenschap. Voor de nationale stichtingsmythe van het verzet was voor hen geen plaats.

In de jaren 60 is de richtlijn uitgebreid en sinds enkele jaren is er ook aandacht voor de Duitse oorlogsslachtoffers, al is dat nog steeds een gevoelige discussie in Nederland. Zo was er bij de herdenking in 2012 Ophef over het 4 mei-gedicht van de Helmondse jongen Auke de Leeuw. Auke schreef een gedicht over zijn oudoom Siebe Dirk die zich aansloot bij de SS tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Persoonlijk en lokaal herdenken

Een ontwikkeling die vanaf het begin van deze eeuw zichtbaar is, is dat persoonlijke en lokale vormen van herdenken samengaan met nationaal of monumentaal herdenken. Terwijl de invulling en beleving van deze laatste vormen wellicht steeds verder weg staan van de individuen, bieden ze wel een houvast voor individuen om stil te staan bij een persoonlijke en/of lokale invulling.

Wat betekent dit? Het biedt volgens mij ruimte om individueel of in kleine groepen een eigen invulling te geven aan de vorm, waarbij het onderwerp een leidraad is. Dit is voor een organisatie als het Humanistisch Verbond dan ook een aangrijpingspunt om zelf invulling te geven aan een herdenkingsritueel. En dat geldt dan niet alleen voor de 4 mei herdenking, maar ook voor andere rituelen die we in Nederland kennen.

John Geurts

4 mei 2023